

EVIE COUSSÉ

DE PLAATS VAN DE PERSOONSVORM IN DE HOOFDZIN: VERANDERING OF STATUS-QUO?

Inleiding

Bij het schrijven van mijn scriptie *De plaats van werkwoorden in Hollandse teksten door de eeuwen heen* (Coussé 2002) heeft Johan Taeldeman me als promotor begeleid. Als rasechte variatielinguïst heeft hij me geïnspireerd om syntactische verschijnselen in onze hedendaagse standaardtaal niet los van hun oorsprong in de verschillende dialecten te zien. Concreet heb ik in mijn scriptie geprobeerd de wortels van de huidige volgordevariatie in de werkwoordelijke eindgroep op te sporen in historische Hollandse teksten. De belangrijkste resultaten van dat onderzoek zijn gepubliceerd in het tijdschrift *Taal en Tongval* (Coussé 2003). In de rand van dat onderzoek heb ik ook gegevens verzameld over de plaats van de persoonsvorm in de hoofdzin. Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken om daarover enkele corpusresultaten te presenteren. Hoewel er door verschillende linguïsten als Debrabandere (1976), Gerritsen (1980), Weerman (1988) en Van der Horst (1981, 1984, 2003) nogal wat geschreven is over de plaats van de persoonsvorm in het Middelnederlands, heeft enkel Burridge (1993) systematisch corpusonderzoek uitgevoerd naar het onderwerp. Met deze bijdrage⁽¹⁾ wil ik een nieuwe empirische stimulans geven aan de discussie in de vakliteratuur.

1. Corpus en methode

Voor het onderzoek werd een corpus verzameld van Hollandse teksten uit de vier periodes 1275 – 1300, 1450 – 1475, 1625 – 1650 en 1800 – 1825. Elke doorsnede beslaat vijftientig jaar en wordt door een interval van 150 jaar gescheiden van de andere periodes. Het corpus bevat enkel proza, in uiteenlopende stijlregisters, gaande van formele ambtelijke teksten tot dagboekfragmenten. De precieze bibliografische gegevens van de geëxcerpeerde teksten zijn na te lezen in Coussé (2002, 2003).

Om te plaats van de persoonsvorm te bepalen, heb ik in 1181 mededelende hoofdzinnen het aantal zindelen geteld dat aan de persoonsvorm voorafging. Elementen die voor de persoonsvorm staan maar buiten de zinsstructuur vallen, zijn niet meegeteld. Het gaat om

tussenwerpsels, de aangesproken persoon en nevenschikkende voegwoorden als *maar*, *en(de)* en *want*. Daarnaast werden ook delen die geen volledig zinsdeel vormen niet meegerekend zoals het negatiepartikel *ne*.

2. Onderzoekresultaten

De resultaten van het corpusonderzoek zijn in de volgende tabel weergegeven. Steeds is naast de absolute frequentie van het aantal hoofdzinnen dat aan een bepaalde factor voldoet ook de relatieve frequentie tegenover het totale aantal hoofdzinnen opgenomen.

Tabel 1: Het aantal zinsdelen voor de persoonsvorm

Eeuw	Het aantal zinsdelen voor de persoonsvorm								Totaal
	0		1		2		3		
13de	0	0%	164	52%	145	46%	9	3%	318
15de	0	0%	225	69%	97	30%	6	1%	328
17de	10	3%	294	83%	49	14%	2	1%	355
19de	0	0%	176	98%	4	2%	0	0%	180

Uit voorgaande tabel blijkt dat de persoonsvorm in elke doorsnede meestal door één zinsdeel voorafgegaan wordt. De persoonsvorm bevindt zich met andere woorden vooral op de tweede zinsplaats of kortweg V2. Van een bescheiden 52% van de hoofdzinnen in de dertiende eeuw neemt de volgorde heel gelijkmatig toe tot 98% in de negentiende eeuw. De tweede zinsplaats evolueert in de loop der eeuwen dus tot de vaste plaats van de persoonsvorm. De volgende zinnen uit de dertiende en de zeventiende eeuw illustreren het voorkomen van V2 in het corpus:

- (1) Dese brief was ghegheuen jn die haghe jnt jaer ons heren Dusent tuee hondert viere ende tachtich jaer des woens daghes na achte na pinxtren.
- (2) In den eersten hebben wij geordineert ende ordineeren mit desen onsen brieve, dat [...]

Parallel met de opmars van de persoonsvorm op de tweede zinsplaats verloopt de terugval van de derde zinsplaats. In de dertiende eeuw staat de persoonsvorm in bijna de helft van de hoofdzinnen op de derde zinsplaats. Tegen de negentiende eeuw wordt de persoonsvorm nog in amper 2% van de hoofdzinnen door twee zinsdelen voorafgegaan. De mogelijkheid om twee zinsdelen voor de persoonsvorm te plaatsen gaat dus in de loop der eeuwen langzaam verloren. Voorbeelden uit de dertiende eeuw en de zeventiende eeuw zijn:

- (3) Ende omme dat we dit vaste ende ghestaede willen houden, soe hebbe wi dese letteren doen beseghelen, metten seghelen van onsen porten.
- (4) Aengaende Dordrecht, Dominicus Marius Venetus schrijft in sijne Werelt Beschrijvinghe, dat de selvde soude gesticht zijn van Antoninus Pius.

Naast de vorige volgordes werd in het corpus nauwelijks een andere plaatsing van de persoonsvorm geattesteerd. Zo is de persoonsvorm op de vierde zinsplaats steeds een randverschijnsel geweest in de geschreven geschiedenis van het Hollands. Van een klein aandeel in de dertiende eeuw verdwijnt de volgorde uit de teksten van de negentiende eeuw. In de vijftiende eeuw werd bijvoorbeeld de volgende zin geattesteerd:

- (5) Dairop Jan Reynoutssoen weder begeerde een vonnes te laten hoeren, dat int jair [...]

Daarnaast werd de persoonsvorm enkele keren gesignaleerd aan het begin van de mededelende hoofdzin in de zeventiende eeuw. Het gaat in die gevallen om zeer gemarkeerd taalgebruik. De tien vormen werden enkel gevonden in twee ambachtsbrieven waarin regels voor de textielnijverheid opgesomd staan. Ze vormen de openingszinnen van een nieuwe verordening.

- (6) Sullen mede de superintendenten benefens den gouverneurs de penning ende het innecomen van de voorschreven neeringhe tot den meesten oorbaer vandien doen verstrecken.
- (7) Ende sullen de afgegaen deecken ende werckmeesters 2 jaren, naerdatsy afgegaen sullen sijn van den vorschreven dienst, verschoont ende vry moeten blyven, ende sullen den deecken, werckmeesters ende provisenaers terstont [...] doen den hiervolgenden eedt.

Uit de tabel en de voorgaande bespreking blijkt dat de plaats van de persoonsvorm door de eeuwen heen gevoelig verandert. De statistische verwerking van de resultaten bevestigt die evolutie. Volgens de χ^2 -test is het aantal zinsdelen voor de persoonsvorm immers afhankelijk ($p < 0,001$) van de tijdsdoorsnede. Die afhankelijkheid geldt zowel wanneer alle eeuwen in de berekening worden betrokken (de globale test) als wanneer de eeuwen in chronologische paren worden beschouwd (de partiële test).

Alle voorgaande gegevens kunnen samengevat worden door het gemiddelde aantal zinsdelen voor de persoonsvorm te berekenen. Per eeuw werden alle zinsdelen geteld die aan het vervoegde werkwoord voorafgaan. Vervolgens heb ik de som gedeeld door het aantal onderzochte zinnen.

Tabel 2: Het gemiddelde aantal zinsdelen voor de persoonsvorm

13de eeuw	15de eeuw	17de eeuw	19de eeuw
1,51	1,33	1,11	1,02

In de loop der tijden kunnen steeds minder zinsdelen voor de persoonsvorm verschijnen in de Hollandse hoofdzin. Tegen de negentiende eeuw kan hoogstens nog één zinsdeel de persoonsvorm voorafgaan. De tweede zinsplaats wordt met andere woorden de vaste plaats van de persoonsvorm.

3. Vergelijking met secundaire literatuur

De resultaten van dit onderzoek blijken in tegenspraak te zijn met de meeste secundaire literatuur. Enkel Jansen (1980) gaat ervan uit dat de plaats van de persoonsvorm in de hoofdzin door de eeuwen heen verandert. Hij stelt dat het Nederlands van een gematigde V2-taal naar een strikte V2-taal evolueerde. Linguïsten als Gerritsen (1980), Van der Horst (1981, 1984, 2003) en Weerman (1988) daarentegen noemen het Nederlands een taal met een strikte V2-volgorde vanaf de eerste bronnen. Die stelling wordt bevestigd door het corpusonderzoek van Burridge (1993). In de Middelnederlandse teksten van haar corpus verschijnt immers meer dan negentig procent van de vervoegde werkwoorden op de tweede zinsplaats in de hoofdzin.

De grote verschillen tussen de corpusresultaten van dit onderzoek en die van Burridge (1993) vragen om een verheldering. Waarschijnlijk ligt een andere telmethode aan de basis van het afwijkende beeld. Zo rekent Burridge (1993) bijzinnen niet mee als zinsdeel voor de persoonsvorm. Die elementen vormen volgens haar een uitzondering op de V2-regel. Ook Van der Horst (1981) behandelt hoofdzinnen voorafgegaan door bijzinnen apart. Daarnaast mogen volgens hem ook de bijwoordelijke verwijswoorden *zo*, *dan*, *toen* niet meegerekend worden als zinsdelen voor de persoonsvorm. Ter vergelijking heb ik beide zogenaamde uitzonderingen geschrapt in mijn resultaten.

Tabel 3: Het aantal zinsdelen – zonder bijzinnen en bijwoordelijke verwijswoorden – voor de persoonsvorm

Eeuw	Aantal zinsdelen voor de persoonsvorm								Totaal	Gemiddelde
	0	1	2	3	0	1	2	3		
13de	0	0%	240	97%	7	3%	0	0%	247	1,03
15de	0	0%	277	97%	9	3%	0	0%	286	1,03
17de	10	3%	279	94%	8	3%	1	0%	298	1,03
19de	0	0%	168	98%	3	2%	0	0%	171	1,02

Het negeren van bijzinnen en bijwoordelijke verwijsvoorden levert spectaculaire resultaten op. Net als bij Burrige (1993) heeft de persoonsvorm in elke tijdsdoorsnede een duidelijke voorkeur voor de tweede zinsplaats. Het gemiddelde aantal zinsdelen voor de persoonsvorm bedraagt in elke tijdsdoorsnede iets meer dan één zinsdeel.

De statistiek bevestigt gedeeltelijk die conclusie. De χ^2 -test leert dat het aantal zinsdelen voor de persoonsvorm onafhankelijk is van de tijdsdoorsnede wanneer respectievelijk de paren dertiende – vijftiende eeuw ($p = 0,833$) en zeventiende – negentiende eeuw ($p = 0,073$) in de berekening opgenomen worden. De globale test ($p = 0,001$) en de test voor het paar vijftiende – zeventiende eeuw ($p = 0,013$) leveren een afhankelijkheid op. Die resultaten worden wellicht veroorzaakt door de afwijkende cijfers uit de zeventiende eeuw waarbij 10 hoofdzinnen een voorgeplaatste persoonsvorm hebben. Worden die zinnen niet meegerekend dan is het aantal zinsdelen voor de persoonsvorm in alle gevallen onafhankelijk van de tijdsdoorsnede (partieel 15-17: $p = 0,589$; partieel 17-19: $p = 0,582$ en globaal: $p = 0,755$).

Het al dan niet meetellen van bepaalde zinsdelen kan de resultaten blijkbaar diepgaand beïnvloeden. Alvorens conclusies te trekken over de plaats van de persoonsvorm in de Hollandse hoofdzin, moet men zich dan ook afvragen waarom bijzinnen en de bijwoordelijke verwijswoorden schijnbaar een extra zinsplaats voor de persoonsvorm opeisen.

4. Bijzinnen in de aanloop

Om te beginnen zal ik hoofdzinnen voorafgegaan door een bijzin bespreken. In de vroegste bronnen van het Hollands veroorzaakt een vooropgeplaatste bijzin geen inversie in de hoofdzin. Tussen de bijzin en de persoonsvorm van de hoofdzin kan het onderwerp van die hoofdzin, een ander zinsdeel of een bijwoordelijk verwijswoord blijven staan. Het is pas later in het corpus dat een bijzin onmiddellijk aan de persoonsvorm voorafgaat en inversie veroorzaakt. In de volgende tabel wordt de precieze frequentie van zinsdelen tussen de bijzin en de persoonsvorm van de hoofdzin gegeven per tijdsdoorsnede.

*Tabel 4: Zinsdelen tussen de bijzin en de persoonsvorm
(aantal hoofdzinnen, aandeel van het totale aantal hoofdzinnen met een bijzin voor de persoonsvorm)*

Eeuw	Zinsdelen tussen de bijzin en de persoonsvorm								Totaal
	Onderwerp		Ander zinsdeel		Verwijswoord		Geen zinsdeel		
13de	11	15%	4	6%	56	79%	0	0%	71
15de	8	19%	0	0%	34	81%	0	0%	42
17de	8	19%	0	0%	23	53%	12	28%	43
19de	0	0%	0	0%	1	11%	8	89%	9

In de eerste en de tweede tijdsdoorsnede van het corpus staat de bijzin nooit onmiddellijk voor de persoonsvorm. Om te beginnen wordt de bijzin in 15% van de gevallen van de persoonsvorm gescheiden door het onderwerp van de hoofdzin. De volgende zin uit de dertiende eeuw illustreert die bijzondere woordvolgorde:

- (1) Ende waert dat hi hier bouen lant cofte hi soude verboren tien pont.

Naast het onderwerp kan ook een ander zinsdeel tussen de bijzin en de persoonsvorm in geplaatst worden. Het is echter een zeldzaam fenomeen dat amper 4 keer in de eerste tijdsdoorsnede werd geattesteerd. Het gros van de vooropgeplaatste bijzinnen wordt in de twee eerste tijdsdoorsneden gevolgd door een bijwoordelijk verwijswoord zoals in dit voorbeeld uit de dertiende eeuw:

- (2) Ende omme dat wii die goede liede van Dordrecht nv ende menich waeruen ghetrouwe vonden hebben jn grauen dienste van holland so willen wii jan van auennes graue van henegouwen hem dese dinc vast ende ghestade houden van onsen weghe.

Pas in de derde doorsnede wordt de bijzin voor het eerst gewoon voor de persoonsvorm geplaatst in de Hollandse teksten. Volgens Vandenberghe (2002-2003) zijn er al voorbeelden van deze volgorde te vinden in de dertiende eeuw. Ze zijn echter nog zeldzaam en kunnen daardoor toevalling niet in dit corpus voorkomen. Het volgende voorbeeld uit de negentiende eeuw klinkt al heel modern in de oren:

- (3) Nadat ik met veel moeite mijn ransel met een hemd, twee paar kousen, eene das en muts en andere noodwendigheden volgepropt had, ging ik mijnen vriend Van Hogendorp, die in het Rondeel gelogeed was, afhalen.

De opkomst van de nieuwe volgorde verloopt parallel met het verdwijnen van het verwijswoord. De constructie met een tussengeplaatst onderwerp blijft daarentegen even gangbaar als in de vorige tijdsdoorsneden. Die laatste volgorde moet ten slotte ook bezwijken in de negentiende eeuw. In die periode lijkt inversie de bovenhand te hebben gehaald. Die constructie is tegenwoordig de meest gebruikelijke manier om een bijzin voor een persoonsvorm te plaatsen in de hoofdzin.

De beschreven evolutie krijgt betekenis als we net als Debrabandere (1976), Bossuyt (1978), Jansen (1980), Van der Horst (1981) en Burridge (1993) er vanuit gaan dat de vooropgeplaatste bijzin in de vroegste bronnen van het Hollands geen deel uitmaakte van de hoofdzin. In die bijzinnen wordt volgens Bossuyt (1978) en Burridge (1993) immers typisch nieuwe informatie geïntroduceerd los van de zinsstructuur. De bijzin gaat dus de eigenlijke hoofdzin vooraf en

staat in de aanloop ervan. Die plaats buiten de zinsstructuur zorgt ervoor dat de bijzin geen inversie veroorzaakt in de hoofdzin. De persoonsvorm kan dus behalve door de bijzin nog zonder probleem voorafgegaan worden door een zinsdeel. Dat zinsdeel kan het onderwerp zijn maar meestal is het een bijwoordelijk verwijswoord. Het gebruik van dergelijke verwijswoorden duidt volgens Jansen (1980) op een vroege opname van de bijzin in de hoofdzin. Het verwijswoord zelf bevindt zich op de eerste zinsplaats voor de persoonsvorm en verwijst naar de bijzin die in de aanloop staat. Op die manier incorporeert het verwijswoord het topic van de bijzin embryonaal in de predikatie van de hoofdzin. Het gebruik van verwijswoorden voor de incorporatie van bijzinnen neemt door de eeuwen geleidelijk af. Als alternatief gaat vanaf de derde tijdsdoorsnede de bijzin onmiddellijk de persoonsvorm voorafgaat met inversie van het subject. Die inversie wijst heel sterk op een doorgedreven incorporatie van de bijzin in de zinskern. De bijzin staat in die hoofdzinnen niet langer in de aanloop maar maakt volledig deel uit van de zinsstructuur. Samenvattend is de bijzin in toenemende mate in de zinsstructuur geïncorporeerd door de eeuwen heen.

5. Incorporatie door verwijswoorden

Naast bijzinnen leken ook verwijswoorden een extra plaats voor de persoonsvorm op te eisen in de hoofdzin. In de vorige paragraaf kwam het gebruik van bijwoordelijke verwijswoorden na vooropgeplaatse bijzinnen al aan bod. In het corpus staan verwijswoorden echter niet alleen tussen de persoonsvorm en een vooropgeplaatste bijzin in. Ze kunnen ook op een woord of woordgroep volgen zoals in de volgende geattesteerde zinnen uit de dertiende eeuw:

- (1) Vort so ne sullen wi noch niemene van onser wegghen ons nemmermeer onderwinden.
- (2) Van desen ghelde so nemen wi vte ander half pont.

Net zoals met bijzinnen bevinden de bijwoordelijke verwijswoorden zich op de eerste zinsplaats en incorporeren ze woordgroepen uit de aanloop in de hoofdzin. We kunnen ons nu afvragen of het dalende gebruik van verwijswoorden bij vooropgeplaatste bijzinnen ook voor een woordgroep in de aanloop opgaat. In de volgende tabel wordt het gebruik van het bijwoordelijke verwijswoord achter een enkel woord of een woordgroep door de eeuwen heen samengevat.

*Tabel 5: Hoofdzinnen met een bijwoordelijk verwijswoord achter woordgroepen
(aantal hoofdzinnen, aandeel van het totale aantal hoofdzinnen zonder een
bijzin voor de persoonsvorm)*

13de eeuw		15de eeuw		17de eeuw		19de eeuw	
78	32%	56	20%	10	3%	0	0%

Uit de tabel blijkt dat het bijwoordelijk verwijswoord steeds minder wordt gebruikt achter een woord of woordgroep. Van een aanzienlijk aandeel van 32% in de dertiende eeuw valt de constructie terug naar 3% in de zeventiende eeuw. In de negentiende eeuw zijn er zelfs geen attestaties meer gevonden in het corpus. Bijwoordelijke verwijswwoorden worden dus niet alleen minder gebruikt na bijzinnen maar ook na andere woordgroepen. Die woordgroepen moeten dus samen met de bijzin in toenemende mate geïncorporeerd zijn in de bijzin.

Besluit

Samenvattend staat de persoonsvorm vanaf de vroegste bronnen van het Hollands overwegend op de tweede plaats in de hoofdzin. Het Hollands is met andere woorden door de eeuwen heen een strikte V2-taal. Enkel woordgroepen en bijzinnen die niet tot de zinsstructuur horen, vormen schijnbare uitzonderingen op die plaatsingsregel. Zij staan immers in de aanloop en lokken geen inversie uit van het zinsdeel op de eerste zinsplaats. Het valt op dat in de loop der tijden het gebruik van elementen in de aanloop sterk afneemt. Ondanks de stabiele plaats van de persoonsvorm is de plaatsing van elementen voor de persoonsvorm dus allerminst onveranderd. Een systematischer diachroon onderzoek van de aanloop – zoals door Bossuyt (1978), Jansen (1980) en Burridge (1993) begonnen is – kan in de toekomst hierin meer inzicht geven.

Bibliografie

BOSSUYT, A.

(1978), *Woordvolgorde in het Middelnederlands: thema's, staarten en samengestelde zinnen*. In: S. DE VRIEND e.a. (red.), *Linguistics in Belgium 3*. Vrije Universiteit Brussel, Brussel. blz. 20-32.

BURRIDGE, K.

(1993), *Syntactic change in Germanic: a study of some aspects of language change in Germanic with particular reference to Middle Dutch*. Benjamins, Amsterdam.

COUSSÉ, E.

(2002), *De plaats van werkwoorden in Hollandse teksten door de eeuwen heen*. Ongepubliceerde scriptie, Universiteit Gent. On line op website universiteitsbibliotheek Gent, <http://sfxserv.ugent.be/execl/fulltxt/thesis/19982142.pdf>.

- COUSSÉ, E.
(2003), Volgordevariatie en herinterpretatie van de tweeledige werkwoordelijke eindgroep in de bijzin. In: *Taal en Tongval* 55. blz. 138-156.
- DEBRABANDERE, I.
(1976), De SVf-woordvolgorde in zinnen met aanloop. In: *Handelingen Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie* 50. blz. 87-97.
- GERRITSEN, M.
(1980), An analysis of the rise of SOV patterns in Dutch. In: E. TRAUGOTT e.a. (red.) *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. Benjamins, Amsterdam. blz. 123-136.
- JANSEN, F.
(1980), Developments in the Dutch left-dislocation Structures and the verb-second Constraint. In: E. TRAUGOTT e.a. (red.) *Papers from the 4th International Conference on Historical Linguistics*. Benjamins, Amsterdam. blz. 137-149.
- VANDEBERGHE, R.
(2002-2003), Het syntactisch gedrag van het Middelnederlandse zinsinleidende *doe* ('toen'). In: *Dialectsyntax in bloei*. Themanummer *Taal en Tongval* 15-16. blz. 251-276.
- VAN DER HORST, J. M.
(1981), Onderschikking en de plaats van de persoonsvorm in het Middelnederlands. In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 97. blz. 161-184.
- VAN DER HORST, J. M.
(1984), Over vorm en inhoud van bijzinnen. In: D. M. BAKKER (red.) *Vorm en functie in tekst en taal: bundel opstellen verschenen ter gelegenheid van de voltooiing van het honderdste deel van het Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Brill, Leiden. blz. 154-179.
- VAN DER HORST, J. M.
(2003), De plaats van de persoonsvorm in de 'Wachtendonckse Psalmen'. In: W. PIJNENBURG e.a. (red.) *Quod vulgo dicitur. Studien zum Altniederländischen*. Rodopi, Amsterdam/New York. blz. 269-280.
- WEERMAN, F.
(1989), *The V2 conspiracy. A synchronic and a diachronic analysis of verbal positions in Germanic languages*. Foris, Dordrecht.

Noot

- ⁽¹⁾ Ik wil Hanne Kloots, Roxane Vandenberghe en Joop van der Horst hartelijk danken voor hun opbouwende commentaar bij het schrijven van dit artikel.

